

Les Gesta Comitum
Barchinonensium
(versió primitiva),
la Brevis Historia
i altres textos de Ripoll

Edició a cura de
Stefano Maria Cingolani

2012

Monuments d'Història de la Corona d'Aragó, **IV**

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

Director de la sèrie
Monuments d'Història de la Corona d'Aragó
Stefano Maria Cingolani

© *Stefano Maria Cingolani, 2012*
© *D'aquesta edició: Universitat de València, 2012*
Disseny de la col·lecció: J.P.
Il·lustració de la coberta:
Liber Feudorum maior, ACA, Cancelleria, reg. 1
ISBN: 978-84-370-8992-8
Dipòsit legal: V-2336-2012
Impressió: Ulzama digital

*A Mercè Homs i Joaquim Jubert,
per la seva impagable amistat*

I

GESTA COMITUM BARCHINONENSIVM

*E*studi introductori

PRÒLEG

Es pot dir que, a l'edat mitjana, l'escriptura de la història neix quan la descoberta del significat del temps (Chronos), duu l'exigència de fixar-ho a la memòria (la seva germana Mnemosine). L'assoliment de la consciència del pas del temps, més enllà dels ritmes agraris i bèl·lics de les estacions, copsat com a quelcom important, com un moment en què es concreta definitivament la percepció d'una novetat, d'una transformació, lenta potser, però sense més retorn enrere, portà a voler-ne deixar constància escrita perquè pogués ser recordat. Podia ésser la percepció d'un acabament, de l'extinció, i per això s'havia de preservar i exaltar la memòria d'un passat que s'arribava a percebre com a gloriós tot just quan havia deixat de ser un present; és aquest, per exemple, el cas de la *Historia Gothorum* de Jordanes, composta cap al 550 a Itàlia durant els últims actes de la devastadora guerra greco-gòtica; i és, també, el cas de la *Historia Langobardorum*, escrita per Pau Diaca cap al 785, un cop el seu poble ja no era independent, ja que, amb la derrota de 774, havia entrat a formar part del *regnum Francorum* de Carlemany, i només quedaven fora de l'esfera de poder franc els ducats meridionals. Pot ésser, al contrari, el moment en què es vol fixar en l'escriptura el present, per donar-li tota la importància conferida per la paraula i proclamar-lo, com per eternitzar-ne l'existència de cara al futur; podem dir que aquest és el cas dels carolingis *Annales regni Francorum*, i tots els seus derivats, que consagren els èxits europeus de Carlemany; o de l'*Anglo-Saxon Chronicle*, que sanciona l'alliberament de l'illa del domini dels víkings i l'inici de la reconstrucció de l'Anglaterra anglo-saxona en un estat unitari per part del rei Alfred. Pot ésser, finalment, el moment en què una comunitat —entesa com un regne, una ciutat, un monestir, una catedral, o, finalment, com un llinatge feudal— constata que existeix com a quelcom autònom, diferent de la *comunitas* política de la qual ha sorgit, i així vol recórrer el camí que l'ha dut fins en aquell punt; es poden esmentar obres tan diferents i espaiades en el temps com la *Cronica Albeldense*, a Astúries, o després la *Historia Gothica* de Rodrigo Jiménez de Rada al regne reunificat de Castella i Lleó; els *Historiarum*

libri de Radulf el Glabre; les *Gesta episcoporum Mettensium*, de Pau Diaca; les *Gesta Normannorum ducum*, de Dudo de Sant Quintí, les *Gesta comitum Andegavensium*, o *Ghisnensium*, i, finalment, les *Gesta comitum Barchinonensium*.¹

La historiografia, doncs, s'encarrega d'establir les coordenades espacials i temporals del conjunt polític, i, almenys en part, també cultural, del qual narra la història; és a dir, que estableix el marc temporal a l'interior del qual la història narrada es descabdella, i l'espai d'interès en què es compleixen els fets que s'han de narrar. Tant el temps com l'espai poden variar, encongir-se o eixamplar-se, però no pas anul·lar-se. Per exemple, a Anglaterra, la historiografia en un primer moment estableix el moment en què s'ha d'iniciar el relat amb la conquesta romana de Juli Cèsar. Així ho fixà, a primers del segle VIII, Beda a la *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, i fou reprès al segle X per l'*Anglo-Saxon Chronicle*; d'ençà de la conquesta normanda per part de Guillem I, el 1066, serà aquesta conquesta en uns casos i ja no pas la romana, la que enceta les narracions; finalment, a partir de la dècada de 1140, després de la difusió de la *Historia regum Britanniae* de Godofred de Monmouth, s'hi incorporà també un altre model, que és el de començar amb la mítica conquesta de l'illa per part de Brut, fill d'Enees.

Un fenomen semblant es pot observar a Catalunya, on els primers textos, als segles X-XI, comencen amb el naixement de Jesús projectant-se en una dimensió més religiosa i salvífica, que no pas política (vg. MHC, 3); en un segon moment, a finals del segle XII, amb les *Gesta comitum Barchinonensium*, es reduí la perspectiva, temporal i espacial, per començar amb l'avantpassat mític de la dinastia; finalment, a partir dels anys 1268-1282 amb el *Status Yspanie usque nunc* i el *Libre dels reis* (vg. MHC, 2), es tornà molt enrere en el temps per descobrir els primers pobladors d'Espanya i parlar d'Hèrcules, fundador de Barcelona. Tanmateix, el primer acte de fixació del passat és també l'acte que engenga un procés d'escriptura i de record dels fets que ja no s'atura, mentre segueixi existint el conjunt polític, o familiar, que n'és l'objecte.

Moltes vegades, aquesta necessitat de guardar la memòria dels esdeveniments d'una comunitat, sigui religiosa o política, comença amb uns actes d'escriptura i de fixació del record essencial que només transmeten, podríem dir, el temps i no pas els fets: es tracta d'obituaris, necrologis, abaciologis, llistes de reis o de comtes; o, amb una forma lleugerament més complexa que aplega tots o bona part d'aquestes llistes, és a dir, els annals. Pel que fa a l'alta edat mitjana, entre els segles VII i X, època en què es comencen a posar les bases de la historiografia medieval, no s'ha de desestimar, tot al contrari, la importància del temps religiós, del calendari litúrgic, marcat per les festes i les celebracions del culte dels sants. Els calendaris litúrgics necessitaven ser fixats sobre pergamí i, sobretot en el cas de la festa mòbil de la Pasqua, feien falta taules de còmput per tal de poder-la

¶¹ Sobre les primeres fases d'aquest procés a la *Marca Hispanica* vg. més endavant.

fixar any rere any amb precisió, sense incórrer en les enormes discussions i divergències que havien caracteritzat els primers segles de l'edat mitjana respecte a les diverses formes de calcular-la. L'existència de taules de còmput pasqual proporcionà un espai físic on anar fixant gràcies a l'escriptura —allà on no hi havia una estructura de poder ideològicament important, com era la cúria imperial de Carlemany amb tota la complexa xarxa de grans abadies imperials— les primeres efemèrides importants per al centre religiós que posseïa un exemplar d'aquestes taules: les morts dels reis, o emperadors, i dels comtes i bisbes de la regió, dels abats dels principals monestirs i, tal vegada, algun esdeveniment polític important, com ara una conquesta o una batalla. També els models remots d'aquests primitius reculls de dades històriques són religiosos, ja que depenen, ni que sigui indirectament, de grans compilacions cronològiques com ara la *Chronica* d'Eusebi-Geroni, la *Historia Ecclesiastica* d'Eusebi-Ruffi, la *Chronica minor* de sant Isidor de Sevilla o la de Beda (vg. MHC, 3).

Aquestes primeres essencials mostres de consciència històrica, del pas del temps, i de la necessitat de recordar-lo, en un espai social i polític percebut de manera coherent i complexa, donaren vida, en molts casos, als primers textos historiogràfics: als Annals menors.² Aquests no són pas altra cosa que unes esquemàtiques llistes de morts i coronacions de governants, algunes batalles i dedicacions d'esglésies i monestirs, tot el que ocorria d'important en la perspectiva d'interès, i en les possibilitats d'assabentar-se'n, dels anònims monjos encarregats de redactar-los. La importància d'aquests primers i essencials annals rau, entre altres coses, justament en la percepció del temps i en la necessitat de fixar-ne les pautes. És un temps que podríem definir com a polític, ja que és escandit per les morts i els accessos al poder de reis, comtes o abats. Hem de veure els annals, també, com una ajuda a la cronologia, també de cara a l'emplaçament en el passat de la documentació notarial, que fixa un moment d'origen. Encara no és un temps en què tingui rellevància el dia a dia de l'acció política o militar, els noms que hi són recordats encara són desproveïts de qualsevol personalitat que no vagi més enllà de l'elogi pòstum i formulari, expressat només a vegades en la qualificació del comte com a ínclit o de bona memòria. S'ha passat de la cadència immemorial de les estacions a la cadència commemoradora del poder, en un ritme de vida i mort que encara no atribueix cap valor al gest, a la personalitat, al present.

És d'aquesta forma que neix la primera historiografia que, per simplificar, defineixo com a catalana; s'ha de precisar, evidentment, que Catalunya, almenys fins a la meitat del segle XII, encara no existia ni com a concepte geogràfic ni po-

¶ ² Hi ha tres tipus d'annals: els pasquals, que són els transcrits al costat de les taules pasquals; els annals menors, derivació dels pasquals, així definits perquè no preveuen l'anotació cada any i perquè les notícies transcrites

són breus; i els annals majors, típics de la tradició dels francs, als quals, amb unes notícies molt més àmplies, es reporta per a cada any tot allò ocorregut durant l'any; vg. MCCORMICK 1975 i MHC, 3.

lític, i només hi havia un grup de comtats, els de Barcelona (amb Osona i Girona), d'Urgell, de Besalú i de Cerdanya, que compartien la sang dels governants i les accions de la política diària, sobretot de lluita contra els sarraïns, més uns altres a ells vinculats, com els comtats d'Empúries i de Pallars; així que, parlar de català en aquesta època, i durant molt de temps encara, és una abstracció, i una modernització còmoda de cara a la tractació, però històricament del tot imprecisa. Es tracta de breus textos com els *Annals de Cuixà* i els *Annals de Ripoll*, ja al final del segle X i principi de l'XI. No serà fins molt més tard, fins al final del segle XII, que aquests fets esquemàtics i al·lusius es vestiran de més paraules, per arribar, en alguns moments, a ser una narració, amb la redacció primitiva de les *Gesta comitum Barchinonensium*, que a la segona i tercera redacció esdevenen les *Gestes dels Comtes de Barcelona i Reis d'Aragó*.³

EL MANUSCRIT

El ms. Paris, Bibliothèque Nationale de France, lat. 5132, és un dels còdexs que Étienne Baluze s'endugué des de Ripoll a París —i així li salvà la vida— mentre explorava arxius i biblioteques catalans per recollir els materials que havien de servir a l'arquebisbe Peire de Marca per escriure la seva obra *Marca Hispanica, sive Limes Hispanicus*, completada pel mateix Baluze, causa la mort de Marca, i publicada a Paris el 1688. És un ms. miscel·lani que conté, entre d'altres coses, la *Historia Hierosolymitana* de Raimon d'Aguilers, el *Carmen Campidoctoris*, el poema en lloança de Ramon Berenguer IV, *Mentem meam ledit dolor*, i altres poemes llatins.⁴ A una data difícil de precisar, de totes maneres entre 1180 i 1184, tres copistes diferents copien a uns folis que havien quedat lliures, els ff. 23v-24v, la primera part de la versió més antiga de les *Gesta comitum Barchinonensium*. Entre el 1196 i el 1270, quatre copistes més s'encarreguen d'historiar, en el foli que encara quedava lliure i en un altre que s'hi va afegir, els regnats d'Alfons I, de Pere I i de Jaume I.

El ms. en pergamí de 325 x 302 mm., és format per tres parts independents reunides en un segon moment, que no és possible precisar, però que ha de ser prou antic. La primera part és formada per tres quaternions (ff. 1r-8v, ff. 9r-16v, ff. 17r-24v, més el f. 25 afegit posteriorment). Aquesta primera part conté les obres següents:

¶³ Aquest capítol formava part de la introducció a CINGOLANI 2006a; pel fet d'haver estat eliminat en la edició de 2007 el reproduïxo aquí com a introducció adequada a un text com la versió primitiva de les *Gesta comitum Barchinonensium*; per l'evolució de l'aspecte comunicatiu i retòric de l'escriptura històrica vg. CINGOLA-

NI 2008. Al llarg del text amb GCB I entenc la redacció primitiva; amb *GCB II l'original de la redacció intermèdia que es va quedar a Ripoll; amb GCB II,a el ms. que va ser enviat a Barcelona i amb GCB II el text català conservat; amb GCB III la redacció definitiva. ¶⁴ Vg. JASPERT 2007 i *Catalunya Romànica* X: 325-326 per la decoració.

– ff. 1r-19v Raimond d’Aguiliers, *Historia Hierosolymitana* o *Liber* (Hill-Hill 1969), copiat per diferents mans;⁵

– ff. 19v-22v afegit al *Liber* (Nicolau 1925-20: 63, n. 1 el defineix discurs-epíleg) format de cinc seccions, amb *incipit*: «Pensate karissimi quanta sit fides in illis qui se tantis comitant periculi», que és un elogi del poble cristià que ha anat a Jerusalem; segueixen un vituperi dels jueus, una lloança dels cavallers croats, i una introducció a l’himne copiat a continuació: *Hierusalem letare* (publicat a Nicolau 1915-20: n. 50);⁶

– ff. 22v-23r *In honore semper virginis Marie sermo*;

– ff. 23v-25v *Gesta comitum Barchinonensium*.

La segona part és formada per set quaternions i és copiada per un copista diferent dels presents a la primera (ff. 26r-33v, ff. 34r-41v, ff. 42r-49v, ff. 50r-57v, ff. 58r-65v, ff. 66r-73v, ff. 74r-80vbis). Aquesta segona part conté les obres següents:

– ff. 26r-79v *Anime sempiternae atque indivise tractatus*. Incipit altercatio fidei catholice inter Arrium presbiterum et Athanasium episcopum;

– ff. 79v-80v *Ella gestorum possumus referre* (és el *Carmen Campidoctoris*);

– ff. 80v-80vbis *Credentes sanctitatem vestram esse cupidam habere noticiam rerum circa nos gestarum ea que vidimus et manibus tractavimus sine adulterina falsitatis* (nota al marge: *apud baronium an. 1190. 6. 10*; és una carta dirigida a l'emperador Frederic I).

La tercera part està formada per un senió (ff. 81r-92v) i dos quaternions (ff. 93r-100v, ff. 101r-108v, més el f. 109 afegit). Aquesta tercera part conté les obres següents:

– ff. 81r-93v *De actibus apostolorum*;

– ff. 93v-101v Incipit gesta vel obitus domni Petri ducis Venecie atque Dalmacie qui celebratur III idus ianuarii (el títol és afegit, es tracta de la vita de sant Pere Orsèol);

– ff. 101v-103v *Ad honorem et laudem gloriosissime et intemeratę virginis Marię dominę nostrę novę alicuius institutionis formam velle ordinare dignum credimus exercitio, pium desiderio gratum et acceptabile excellentissimę proli eius domino ac salvatori nostro Ihesu Christo*.⁷

¶ ⁵ HILL-HILL 1969: 21 no recullen les variants d'aquest manuscrit perquè incomplet i perquè el daten de manera equivocada al segle XIV, quan és clarament del XII. ¶ ⁶ Sobre aquest grup de textos vg. FRANCE 1972 i 1988. ¶ ⁷ I segueix: «Tanto igitur et tam iusto rationis ac pietatis robore subnixi omnes unanimiter nostrę Rivipollensis ecclesię fratres ordinante hoc primum ac instituen-

te venerabili ac prudentissimo pastore nostro domno Gaufrido abbate ad solitum et cotidianum prefatę dominę nostre semper virginis Marię obsequium nostrum singulis fere ebdomadibus huiusmodi addere ac perhenniter instituere placuit sollemnitatibus ac venerationis incrementum. Anno igitur dominice incarnationis millesimo C^oL^oVII^o etc» (vg. ANGLÈS 1935: 258-159).

– ff. 104r-v Hoc est caputbreve de honore de Moion (i altres documents de Ripoll);

– f. 105r Ab anno incarnationis domini nostri Ihesu Christi M^oCLXXVIII^o usque in VIII° annos mense septembri, sole existente in libra, erit, si Dominus voluerit, coniunctio omnium planetarum in Libra, et cauda drachonis ibidem admirabilem rerum mutabilium mutationis significativa. Sequenti enim teremotus mirabilem et destruet loca consueta perdicionis per Saturnum et Martem manentes in signum aeris et enim mortalitas et infirmitas, et eadem coniunctio ostendet ventum validum denigrantem aerem et obscurum reddentem, venenus infectum, et in vento vox terribilis destruens corda hominum, et a regionibus arenosis sablonem accipiens arenis civitates proximas in planicie sitas operiet et primo civitatis orientalis, scilicet Mecha, Baldach et Babiloniam, et omnes arenosis locis proximas civitates. Nulla quidem earum evadet que arenis et terra cooperiatur. Signa autem istius rei precedent. Erit enim in eadem anno, ante quam planete convenient in Libra, eclipsis solis que totum corpus illius obscurabitur et in opositione precedenti luna tota paciatur eclipsim, et erit eclipsis solis igneis coloris deformis, ostendens maximum futurum bellum cum effusione sanguinis prope fluvium in terra Orientis, et similiter in parte Occidentis, et cadet dubietas et ignorantia inter iudeos et sarracenos, donec relinquunt penitus sinagoguis et mehumerias et eorum secta prorsus nisu Dei annullabitur, unde vobis notum fieri volumus ut quando eclipsin videritis cum omnibus vestris exeatis, valet tamen per omnia. Ego Petrus inveni hanc epistulam apud quendam dominum archiepiscopum pergentem ad dominum papam et asserentem huiusmodi scriptum se habuisse a domino Iohanne toletano qui eam transmitebat per iamdictum archiepiscopum ad dominum papam;

– ff. 105v-106r *Ave virgo gloriosa* (amb música, publicat a Nicolau 1915-20: n. 58);

– f. 107v *Vox clarescat mens purgetur* (amb música, vg. Anglès 1935: 219);

– f. 108r *Salve virgo regia* (amb música, de mà posterior, publicat a Nicolau 1915-20: n. 59);

– f. 108r *Lunis procer et sub mense* (publicat a Nicolau 1915-20: n. 45);

– f. 108v *Cedit frigus hiemale* (amb dues línies de música, publicat a Nicolau 1915-20: n. 51, vg. Anglès 1935: 256-257);

– f. 109r *Mentem meam ledit dolor* (amb música, publicat a Nicolau 1915-20: n. 13, vg. Anglès 1935: 252-255);

– ff. 109r-v *Per hoc sanctum cataplasma* (publicat a Nicolau 1915-20: n. 66);

– f. 109v un document de 1218.

Les tres parts del ms. són clarament identificables, i cada part havia de portar una o dues obres principals: a la primera el *Liber* de Raymond d'Aguilers, a la segona el tractat *Anime sempiternae*, a la tercera el *De actibus apostolorum* i la *Vita* de sant Pere Orsèol. En un segon moment als folis que quedaven en blanc van ser copiats els altres textos, clarament afegits, la majoria d'ells, abans de finals del

segle XII. Els afegits són tots de mans de copistes molt semblants i totes escrites amb lletra més petita que la dels textos principals, menys la del *Carmen Campi-doctoris* que és de les mateixes dimensions; l'himne *Hierusalem letare* és d'una mà molt semblant, sinó la mateixa, a la del copista 1 de les GCB així com l'himne *Mentem meam ledit dolor*, mentre la de l'afegit al f. 105r és la mateixa mà del copista 4 de les GCB. La petitesa del mòdul d'aquest afegits, de finals del segle XII i del segle XIII, incloses les GCB, s'explica per l'escassetat d'espai a disposició.

Nikolas Jaspert (2007: 95-96) notava justament l'interès del monestir de Ripoll per a les Croades, tal com emergeix del *Sacramentari* del monestir, del seu portal i, especialment, del present ms. El paper del còdex en aquesta vinculació s'ha de matisar perquè, efectivament, els materials relatius a les croades són tots presents al primer fascicle. D'aquesta manera, però, resulta encara més evident la vinculació de les GCB a la ideologia de la Guerra Santa (amb el paper rellevant que hi juguen els comtes Ramon Berenguer III i IV) justament perquè afegit al final d'aquest fascicle, com a complement. D'altra banda, als arguments aportats per Jaspert, es poden afegir el significat específic dels *Annals de Tòrtosa II* (vg. MHC, 3) i la idealització de Ramon Berenguer IV com a lluitador contra els sarraïns (en substitució dels heretges al text model) tal com és present a l'*Epitafi* en honor del comte, escrit pocs anys després de la redacció de les GCB (vg. Text III més endavant).

EL TEXT

El text de la redacció primitiva de les GCB té almenys tres fases principals de redacció corresponents a tres fases de còpia: una primera, des del cap. [I] fins a [XII,7], és a dir, des de Guifré d'Arrià fins a Ramon Berenguer IV i Ermengol VIII d'Urgell, deguda als copistes 1-3; una segona, cap. [XIII], corresponent al regnat d'Alfons I, copista 4; una tercera, des del cap. [XIV] fins a [XV,1], corresponent al regnat de Pere I i els primers anys de Jaume I fins al 1217, copista 5. A aquestes s'han d'afegir: el cap. [XV,2], copiat en 1218, pel copista 6, i els caps. [XV,3-8], copiats entre 1268 i 1270, pel copista 7; finalment, les gloses i afegits escampats al llarg del text (que al text són impresos en cursiva), que, com mostrarem, han de remuntar gairebé tots al 1268, i, en tot cas, diria que són tots posteriors a 1258 (vg. més endavant, pp. 98-100 i la introducció a la *Genealogia*, Text IV, per la presència de gloses posteriors a aquesta data). D'altra banda, com ja notava Coll i Alentorn, molt possiblement hem de veure els caps. [I]-[II,4], és a dir els de la llegenda de Guifré d'Arrià i Guifré el Pilós, com elaborats en un moment precedent a la composició general del text, o, almenys, com dependents de materials més antics. Per aquesta raó, procediré a una anàlisi per separat dels diferents blocs que componen el text, per poder-ne estudiar l'origen, les fonts, els modes de composició i, finalment, proposar una datació per a cada secció.

TÍTOL I GÈNERE

El títol de l'obra, *Gesta vel ortus illustrium comitum Barchinonensium*, és afegit al ms. en un segon moment pel glossador 1; la versió catalana (GCB II) porta un títol només a dos manuscrits de 1346 (A i B), títol que és *Cronica comitum Barchinone et regum Aragonum*; mentre la redacció definitiva (GCB III), tot i no dur títol comença: «Incipit prologus Gestorum comitum Barchinone et regum Aragonie». Així que, en origen, l'obra era anepígrafa, i li va ser donat un títol només al moment de corregir el text per confeccionar l'original de GCB II, doncs cap a 1268 (vg. MHC, 1). A la segona meitat del segle XIII *Gesta* ja és un títol prou comú per a una crònica, sobretot quan aquesta estigui organitzada com a una sèrie de biografies.

Des de que, cap al 784, Pau Diaca escrigué les *Gesta episcoporum Mettensium*, la tradició historiogràfica europea ha vist l'aparició de nombrosos textos nomenats *Gesta*, gestes de bisbes, d'abats, de reis i de comtes (per exemple, són de mitjan segle XII les *Gesta comitum Andegavensium*). El gènere, derivat del *Liber Pontificalis*, es caracteritza per ser format per una sèrie de breus biografies lligades l'una a l'altra. Tanmateix, s'han de fer unes matisacions. Si tenim en compte que, per la part que historia els segles IX i X, fins a la primeria de l' XI, les GCB no són gaire cosa més que uns annals menors copiats de forma continuada, i que només a partir de Ramon Berenguer I ([VII,2]), i no sempre —vegeu els capítols [IX,3-5]— les notícies són de poc més detallades, no em sembla debades recordar que, a vegades, als mss. els annals carolingis majors són denominats 'Gesta', com per exemple els *Annales Fuldenses* que, als mss. de la recensió 1, són titulats *Gesta quorundam Francorum regum*.⁸ Segons Baluze (BNF 107, ff. 405r-411r, que en copia el text), a Sant Miquel de Cuixà hi havia un ms. que contenia les *Gesta Francorum regum*, és a dir els *Annals d'Aniane*, dels quals només es coneixia l'actual BNF lat 5941 (ms. que transmet GCB III),⁹ provinent d'Arles-sur-Tech i en un segon moment arribat a Ripoll, que té com a títol *Incipit genealogia, ortus vel actus sive vita Karoli gloriosi atque piissimi imperatoris*.

En la general fluctuació de la tipologia dels textos historiogràfics medievals és possible també veure obres escrites en forma annalística que, de fet, assoleixen la dimensió de biografies, com es el cas, per exemple, dels *Annales Mettenses priores*, elogi de part de la família carolíngia que obre amb una biografia de Pipí II, besavi de Carlemany, així com el cas contrari, el de les GCB que, tot i ser, de fet,

¶⁸ Vg. MCCORMICK 1975: 43, el ms. més antic és del segle X; un ms. dels *Annales regni Francorum* (el siglat D 1 del segle IX) després de relatar la mort de Carlemany, no havent acabat l'annal de 814, insereix un títol: *Finiunt gesta domni Karoli magni et praecellentissimi Francorum imperatoris*, transcriu la *Vita Karoli* d'Eginhard i, després d'un altre títol: *Incipit gesta Hludovici imperatoris filii Ka-*

rolis magni imperatoris, segueix amb el text dels annals; així com el *Chronicon* de Reginó de Prüm, després d'una introducció de caràcter cronològic, comença la segona part, organitzada com uns annals, amb el títol: *Incipit liber de gestis regum Francorum*. ¶⁹ PONSICH 1979: 25 assenyalava també BALUZE 109, ff. 67r-71r que, tanmateix, és només una còpia incompleta del ms. de BNF lat. 5.491.

uns annals intenten assolir la dimensió textual més narrativa justament eliminant, a l'origen, qualsevol especificació cronològica, fet que n'augmenta la proximitat a les genealogies.

A Ripoll mateix, un document confeccionat cap a 980, com a pretès original del temps de Guifré I, conté un catàleg de possessions del monestir, presuposadament entregades per part del mateix comte el dia de la seva dedicació; ara bé el document comença de la següent manera: «Hec est gesta que fieri iussi Guifredus comes de alodiis Sancte Marie monasterii Rivipullensis».¹⁰ En aquest cas *gesta*, que normalment vol dir 'els fets, les gestes', sembla voler dir 'acte públic', significat que trobem àmpliament registrat al Du Cange i a molta altra documentació.¹¹

D'aquesta manera, i a falta d'elements segurs respecte al coneixement a Ripoll d'altres *Gesta*, és impossible fer afirmacions del tot segures respecte al significat exacte del títol, i al possible text que hauríem de veure com a model de referència, també perquè *Gesta vel ortus*, posa l'accent sobre dos aspectes diferents: per una banda els fets acomplerts pels comtes, o, senzillament, la seva llista, per l'altra, el començament del mateix llinatge. Tanmateix, em sembla que es pot dir que el primer autor del text no tenia una idea clara, del punt de vista del gènere literari, de què estava fent, i que la necessitat de precisió, i els mitjans per assolir-la, afegint-hi el títol, no daten que de ple segle XIII.

La crítica ha notat més d'un cop que les GCB, sobretot per a la primera part, la que cobreix els segles IX-XI, i, també, per les notícies relatives als comtes d'Urgell, és de fet una genealogia.¹² Darrerament, sobretot Jaume Aurell s'ha aturat sobre aquest aspecte formulant la hipòtesi d'una relació directa amb les genealogies flamenques (Aurell 2005: 243); tot i així no trobo prou demostrada la relació amb aquestes genealogies. És un element prou comú a molts textos el fet que comencin com a una genealogia i es vagin expandint en crònica; així, per exemple, les GCB, com els primers textos genealògics: «déterminaient une parenté agnatique centrée sur les héritiers mâles, excluant les plus souvent les filles et ne mentionnant pas toujours les épouses» (Le Jan 1995: 41). Les semblances genèriques amb altres genealogies abonarien la idea de la presència d'un o algun text al qual l'anònim cronista es va poder inspirar, tanmateix, de moment, m'és impossible determinar qual.

¶ ¹⁰ ABADAL 1989: 132 i UDINA 1951: doc. 5.

¶ ¹¹ Més endavant estudiaré les relacions entre les GCB i el *Liber Feudorum maior*, al moment es pot dir que, com mostra IOGNA-PRAT 1993, que un dels cartularis de Cluny, el signat A, és indicat com *Gesta*, al prefaci, i *libro de cartis* al títol; un catàleg del segle XII parla d'un: «Volumen in quo continetur qui fuerit

huius loci fundator, quive abbas primus extitit; et qui post eum, quandiu vixerit, et carte earum rerum que singularum temporibus eodem loco date sunt, et hymnarius cum canticis et psalterio, quedam consuetudines et quedam orationes martyrologii». ¶ ¹² Per les genealogies i les relacions amb altres formes historiogràfiques GÉNICOT 1975.

S'ha de notar, també, que el relat històric brolla de l'expansió d'una sèrie d'annals menors, sense tenir, almenys per bona part del text, gaire pretensions historiogràfiques que vagin més enllà de la demostració de continuïtat en la transmissió de l'*honor*, mentre les pretensions literàries, com mostren també les correccions de tipus estilístic, no excedeixen els capítols [I-III], els dedicats a narrar la llegenda de Guifré d'Arrià i del seu fill, Guifré el Pilós. Aquestes característiques, en part lligades a la tipologia i a la disponibilitat de fonts —element que analitzaré més endavant—, em fan creure que no hi hagués la presència d'un model historiogràfic precís i que, més enllà de l'estructura genealògica del text, aquest va agafar una forma, i la va canviar, a mesura que el text narrava esdeveniments sempre més propers al moment de redacció.

DE GUIFRÉ D'ARRIÀ A GUIFRÉ EL PILÓS, CAPS. [I]-[II,4]

Fins no fa gaire, el punt de partida obligatori per a qualsevol estudi la sobre la historiografia a Catalunya eren els treballs de Miquel Coll i Alentorn. L'erudició minuciosa i exhaustiva de Coll és tal que omple de satisfacció investigadora les rares vegades que és possible descobrir algun text o testimoni que se li havia escapat. Tanmateix, els estudis de Coll, per l'època en què foren duts a terme, i per la seva metodologia, necessiten una profunda reconsideració. Amb tot el respecte i l'admiració és una tasca que he començat els darrers anys. També pel que fa a les GCB, les hipòtesis que en el conjunt han estat les més acceptades són les que va formular Coll i Alentorn,¹³ avalades, entre d'altres, per Ramon d'Abadal (Abadal 1989); mentre han quedat marginades les lectures, en part discordants, de Ponsich 1954-55 i de Salrach 1978. Atesa la complexitat i influència de la seva lectura serà el cas d'analitzar-la i discutir-la en detall. La hipòtesi de Coll és, resumidament, la següent: el relat que encapçala les GCB, relatiu a Guifré d'Arrià i Guifré el Pilós, és una llegenda, amb escassos o nuls fonaments històrics, elaborada a Cuixà cap a 1130, d'aquí passada a Ripoll, possiblement cap a 1137 i segurament abans de 1147, i posteriorment, entre 1162 i 1184, inclosa al text de les GCB.

El primer aspecte per enfocar i definir amb més exactitud és el del gènere a què pertany el relat. Una llegenda és una narració que bé té una llarga tradició, arrelada en fets històrics, més o menys deformats amb el pas del temps; bé és un invent puntual sense gaire fonament històric i llargament imaginatiu. L'anàlisi de Coll exclou la primera possibilitat, i hi estic plenament d'acord.¹⁴ Tot i seguir

¶ ¹³ COLL 1993 (publicat per primer cop en 1990) interpretació en bona mesura ja present a COLL 1991: 54-57 (originàriament de 1951-52), l'estudi de 1993 presenta un recorregut per les notícies i les interpretacions relatives a Guifré el Pilós fins al moment en què es publica l'assaig;

tanmateix, em centraré en els aspectes del relat originari i no en els successius avatars. ¶ ¹⁴ Malgrat que, de vegades, la crítica, prescindint de les posicions de Coll respecte a altres aspectes de la hipòtesi, hagi parlat de tradició oral més o menys llarga, eventualment, fins i tot, en forma poètica.

Índex

I GESTA COMITUM BARCHINONENSIVM

<i>Estudi introductori</i>	11
Pròleg	11
El manuscrit	14
El text	17
Títol i gènere	18
De Guifré d'Arrià a Guifré el Pilós	20
De Guifré I a Ramon Berenguer IV	58
Els comtes de Besalú, de Cerdanya i d'Urgell	73
Datació i significat de la primera part de les <i>Gesta Comitum Barchinonensium</i>	75
Alfons I	87
Pere I	92
Jaume I	95
Glosses, afegits i correccions	98
Criteris d'edició	100
Bibliografia	102
<i>Text</i>	119

II
BREVIS HISTORIA MONASTERII RIVIPULLENSIS

<i>Estudi introductori</i>	163
<i>Text</i>	169

III
EPITAFI DEL COMTE RAMON BERENGUER IV

<i>Estudi introductori</i>	183
<i>Text</i>	197

IV
GENEALOGIA RIVIPULLESA
DELS COMTES DE BARCELONA

<i>Estudi introductori</i>	205
<i>Text</i>	217

V
SERIES COMITUM QUORUM CORPORA TUMULTA
FUERUNT IN MONASTERIO RIVIPULLI

<i>Estudi introductori</i>	229
<i>Text</i>	237

APÈNDIX

I. <i>Abaciologi de Sant Martí de Canigó</i>	245
II. <i>Opusculum (Fundació de Sant Andreu d'Eixalada i Sant Germà de Cuixà), de fra Vicenç Pisà</i>	255

fontes històriques valencianes
55.

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA